

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2022.1/06>

Гуйван П.Д.

Полтавський інститут бізнесу

Закладу вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»

РЕГУЛЯТИВНІ ТА ОХОРОННІ ВІДНОСИНИ. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В ЧАСІ

Ця стаття присвячена науковому дослідженню актуального питання про темпоральні регулятори здійснення суб'єктивного цивільного права. Попри істотну відмінність у сутності регулятивного та охоронного правовідношень та самотійність захисного права особи, що наразі не викликає суперечок у цивілістиці, законодавець встановив загальний порядок унормування часових аспектів для цих цивільних прав. Водночас у темпоральному відношенні все ж існують відмінності правового опосередкування регулятивних та охоронних правовідносин. У роботі обґрунтовується теза, що строк зобов'язання є невід'ємним елементом суб'єктивного права. Коли строк дії суб'єктивного права прямо не вказаний, для обчислення строку існування чи реалізації певного суб'єктивного права мають використовуватися критерії розумності. Також детально розглянуто питання часової визначеності під час виконання цивільного обов'язку на користь третьої особи. Особа, яка не є стороною договору, але на користь якої має відбутися виконання, набуває фактично самотійного права. Отже, вона може вимагати виконання зобов'язання боржником, тобто набуває прав кредитора. Позаяк законодавець не встановлює конкретних темпоральних вимірів для виявлення згоди третьої особи на вступ у відношення (без цього договір не діє), тут має застосовуватися правило про розумні строки вчинення відповідної позитивної дії, яка повинна мати однозначний вияв назовні. У такому разі право на позов виникає, а перебіг позовної давності починається від часу порушення боржником матеріального права кредитора. Крім того, у статті проаналізовано темпоральні особливості здійснення охоронного права, яке виникає внаслідок порушення регулятивного і полягає у припиненні сторонами правопорушення та усуненні його негативних наслідків. Так, якщо сторони домовляються про перенесення строку виконання на майбутній період, вони фактично усувають існуюче порушення і припиняють порушений стан суб'єктивного права. Правовідношення з порушеного стану знову переходить до непорушеного, тому охоронне позовне повноваження носія права припиняється. Припиняється і перебіг позовної давності за відповідними вимогами. Важливо, що давність припиняється у зв'язку з припиненням порушення, а не закінчується.

Ключові слова: регулятивне та охоронне право, позовна давність.

Постановка проблеми. Правовідносини є суспільними взаєминами, в яких завдяки наявності права (сукупності правових ознак) виражаються, виникають, змінюються та припиняють своє існування інші суспільні відносини [1, с. 33]. Вони створюють суб'єктам права конкретні соціальні можливості для задоволення певних їхніх потреб або власними діями, або діями інших суб'єктів і являють собою передбачене гіпотезою юридичної норми ідеологічне суспільне відношення,

яке виражається у взаємних юридичних правах і обов'язках суб'єктів права [2, с. 127]. Така правова позиція наразі знайшла досить широку підтримку у нашій цивілістиці [3 с. 26–27]. Правильність такого підходу, зокрема, підтверджується аналізом темпоральних чинників, притаманних суб'єктивному матеріальному праву особи. При цьому акти цивільного законодавства значно частіше не обмежують часу існування суб'єктивного права, а встановлюють строки (терміни)

виконання зобов'язання боржником. Скажімо, періоди виконання зобов'язань у таких цивільних угодах, як підряд, поставка, перевезення, є обов'язковими суттєвими умовами. Умова про період виконання зобов'язання може міститися в договорах майнового найму, купівлі-продажу, зберігання тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання часового визначення порядку реалізації цивільного права цікавлять багатьох українських та зарубіжних цивілістів, серед яких можна назвати Н.С. Кузнецову, З.В. Ромовську, О.О. Красавчикова, П.М. Рабіновича, В.П. Грибанова та інших. У своїх працях науковці керуються тим, що цивільно-правове відношення складається та реалізується за умови належного здійснення свого права управненою особою та належного виконання свого обов'язку зобов'язаною особою. Право кредитора, що витікає з такого регулятивного зобов'язання, не наділене властивістю примусової реалізації, оскільки воно не супроводжується так званими приводами до позову [4, с. 215–219] і не порушується іншими особами. Коли ж відбувається порушення цивільного права, воно набуває здатності бути захищеним. І такий захист не може охоплюватися механізмами, притаманними правовому регулюванню регулятивних взаємин, навіть якщо враховувати трансформації суб'єктивного права. Такої позиції послідовно дотримується низка відомих українських цивілістів. Наприклад, Н.С. Кузнецова, визначаючи самостійність захисного права особи, порівнює його з іншими суб'єктивними правами, котрі можуть здійснюватися носіями на свій розсуд на засадах диспозитивності та вільного волевиявлення, позаяк для права на захист законодавець встановив загальний для цивільних прав режим правового регулювання [5, с. 30]. Тезу про самостійність права на захист та непов'язаність його з конкретним правом, що захищається, обстоює З.В. Ромовська [6, с. 482].

Вказана теорія є досить обґрунтованою з методологічної точки зору і заслуговує на увагу. Вона наразі найбільш повно відповідає вимогам стосовно того, що правове обґрунтування конкретних взаємин повинно бути не тільки адекватним до потреб суспільного розвитку, а й створювати певний простір і стимул до подальшого поступового розвитку регульованих відносин [7, с. 6]. Водночас у темпоральному відношенні відмінності правового опосередкування регулятивних та охоронних правовідносин вивчені недостатньо, адже це питання лише окреслене та не дослі-

джене ретельно. **Метою автора** у даній праці є проведення дослідження сутності темпоральних правил, що визначають ефективність реалізації суб'єктивних повноважень особи, закладених у її регулятивних та охоронних правах.

Виклад основного матеріалу. Строк існування того чи іншого суб'єктивного права може встановлюватися як правочинами, так і законами та іншими правовстановлюючими актами, зокрема й адміністративними. Причому у сучасному цивільному праві знаменною є тенденція, за якою застосовується пріоритет договірного регулювання над нормативним. З цієї точки зору важливо, що коли строк дії суб'єктивного права прямо не вказаний, то для обчислення строку існування чи реалізації певного суб'єктивного права мають використовуватися критерії розумності. Це зменшує значення суб'єктивного чинника, що впливає на результат розуміння та порядок застосування в часі тих чи інших законодавчих приписів. Ми вважаємо, що відмова від нормативного напрацювання чи договірного встановлення певних темпоральних критеріїв має розглядатися як виключний захід, позаяк вона означає надання правозастосовним органам необмежених рамок судового розсуду під час вирішення даного питання. Результатом цього може бути суб'єктивізм, адже досить часто суди припускаються досить широкого тлумачення змісту (в тому числі і тривалості) конкретного правовідношення.

Майже кожне зобов'язальне правовідношення має певний строк для виконання зобов'язання боржником: він може бути визначений у договорі проміжком часу чи терміном, а може і не визначатись. У тому і іншому випадку цей строк має початковий і кінцевий терміни. Як неодноразово відмічалось у правовій літературі, важливою особливістю суб'єктивного матеріального права є забезпечення реальної можливості його реалізації управненою особою [8, с. 112–113; 9, с. 12]. При цьому важливо, щоб сукупність правових норм, котрі регулюють ті чи інші відносини, була достатньою для чіткого і ясного вираження волі законодавця. Залежно від певних обставин, що характеризують зміст правовідношення, різні спеціальні темпоральні правові норми по-різному регулюють окремі випадки. Так, частина 3 статті 938 ЦК України передбачає додаткові юридичні наслідки для зберігача майна у разі, якщо строк зберігання речі визначений моментом пред'явлення покло- жодавцем вимоги про її повернення. У такому разі, на відміну від такого ж договору, але укладеного без встановлення строку зберігання, зберігач

має право зі спливом звичайного за цих обставин строку зберігання вимагати від покладавця забрати цю річ в розумний строк.

Досить своєрідно здійснюється часове регулювання договірних відносин, коли певне зобов'язання виконується на користь третьої особи. Зокрема, за договором перевезення вантажу (ст. 919 ЦК) вантаж, не виданий одержувачеві на його вимогу протягом тридцяти днів після спливу строку його доставки, якщо більш тривалий строк не встановлений у договорі, транспортних кодексах (статутах), вважається втраченим. Однак одержувач вантажу повинен прийняти вантаж, що прибув після спливу зазначених вище строків, і повернути суму, виплачену йому перевізником за втрату вантажу, якщо інше не встановлено у договорі, транспортних кодексах (статутах). Відповідно до умов страхового договору страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату третій особі – вигодонабувачу – у разі досягнення нею певного віку чи настання іншого страхового випадку (ст. 985 ЦК України). Як прийнято вважати, третя особа, яка не є стороною договору, але на користь якої має відбутися виконання, набуває фактично самостійного права. Отже, вказана особа може вимагати виконання зобов'язання боржником, тобто вона набуває прав кредитора. У літературі виказана думка про те, що ці права у третьої особи можуть виникнути лише після того, як вона виявить свою згоду з умовами договору [10, с. 40–41]. З цим можна погодитися, адже третя особа може не приймати виконання на свою користь, через що зобов'язальне відношення не виникає. Це досить логічно, оскільки виконанням договору на користь третьої особи досить часто погашаються вже існуючі зобов'язання, тому справедливо припустити, що кредитор має право не погодитися з заміною способу виконання зобов'язання. Але виникають питання про те, чи взагалі набирає чинності такий договір за відсутності згоди третьої особи і в який строк має надаватися така згода, як вона повинна виявлятися.

На нашу думку, третя особа, на користь якої відбувається виконання за договором, повинна виявити свою згоду на набуття прав кредитора за встановленим угодою зобов'язанням. В іншому випадку слід кваліфікувати договір як такий, що не відбувся. Позаяк законодавець не встановлює конкретних темпоральних вимірів, тут має застосовуватися правило про розумні строки вчинення відповідної позитивної дії, яка повинна мати однозначний вияв назовні. Згода третьої особи може виражатися як активними діями (заява,

пред'явлення вимоги до боржника тощо), так і, наприклад, прийняттям виконання. Саме від цього моменту кредитор набуває суб'єктивного матеріального права. І лише за таких обставин набуває визначеності відношення «боржник – кредитор» та повністю реалізуються можливості юридичного захисту управненої сторони. У такому разі право на позов виникає, а перебіг позовної давності починається від часу порушення боржником матеріального права кредитора.

Строк надання згоди третьої особи, на користь якої відбувається виконання відповідно до умов договору, за загальним правилом становить проміжок часу від укладення угоди до початку виконання боржником зобов'язання. Однак іноді ситуація виглядає дещо складніше. По-перше, третя особа може дізнатися про зміст договору пізніше його укладення, і ця обставина відсуває початковий термін такого погодження. По-друге, обов'язок виконання зобов'язання може бути покладений на боржника відразу після укладення договору. За таких обставин прострочення тягне виникнення охоронного відношення, тому мають застосовуватися загальні правила обчислення позовної давності з урахуванням особливостей даних відносин. Якщо третя особа погодилася на виконання боржником зобов'язання на її користь після того, як уже почався строк виконання такого зобов'язання відповідно до умов договору, з якого воно виникло, вона стає, як уже зазначалось, стороною такого зобов'язання з моменту надання згоди. Саме від цього часу стає можливим порушення її суб'єктивного права, позаяк без існування права не буває і відповідного його порушення будь-ким. Від цієї дати починається перебіг позовної давності за вказаними вимогами. Отже, як доведено, перебіг строку виконання на користь третьої особи, встановленого договором обов'язку, може не збігатися зі строками реалізації даною третьою особою свого права на позов.

З іншого боку, не зовсім доцільно надавати можливість третій особі в будь-який час набувати прав кредитора незалежно від початку перебігу строку виконання зобов'язання боржником за договором. Це може призвести до неадекватних щодо правового регулювання ситуацій. Скажімо, учасники договору обумовили виконання грошового зобов'язання за договором страхування на користь третьої особи. Відмова третьої особи від отримання виконання призводить до визнання факту, що договір не відбувся, з застосуванням відповідних правових наслідків щодо його учасників. Погодження третьої особи з виконанням

зобов'язання на її користь породжує зобов'язальне відношення та можливість судового захисту прав кредитора. Тривала невизначеність щодо надання згоди третьою особою стосовно прийняття виконання робить невизначеними і самі договірні відносини. З огляду на це повторимо, що прийняття або неприйняття виконання за угодою третьою особою на свою користь має здійснюватися в розумний строк. Такий строк може бути визначений, наприклад, у сім днів, якщо у законі чи договорі не встановлено інший. Після спливу зазначеного строку виконання вважається таким, що не прийняте третьою особою, а договір таким, що не відбувся (неукладеним).

Інше принципове питання, що стосується даної сфери відносин, полягає в можливості сторін договору, за яким виконання зобов'язання відбувається на користь третьої особи, вносити коригування до такої угоди. Фактично це означає, що сторони договору можуть змінити зміст суб'єктивного права або взагалі позбавити його третю особу. Але в такому разі, якщо зазначена третя особа вже набула прав кредитора, ці права підлягають правовому захисту, тим більше, якщо у третьої особи вже виникло право на позов у зв'язку з порушенням належного їй майнового права. Скасування в цій ситуації самого права сторонами договору означає і припинення можливості його захисту. Позовна давність припиняється. Де-факто строк існування матеріального права для третьої особи визначається учасниками договору, стороною якого вона не є. Подібні зміни сторони договору можуть вносити неодноразово. Щоразу при порушенні суб'єктивного права третьої особи починається новий перебіг позовної давності. Така ситуація не сприяє стабільності цивільних відносин.

До змісту охоронного права, яке виникає внаслідок порушення регулятивного права, входить повноваження стосовно припинення правопорушення та усунення його негативних наслідків [11, с. 26]. Припинення порушення усуває можливість примусового здійснення відповідного охоронного права шляхом його реалізації в натурі, хоча залишається здатність носія права отримати компенсаційне відшкодування. Однак на практиці можуть виникати ситуації, коли певна обставина, яка впливає на неможливість судового захисту, згодом відпадає. Скажімо, акт ненормативного характеру, що порушує суб'єктивні права певного кола осіб, був скасований самим видавцем, але через деякий час рішення про його скасування було відмінено ним або вищим органом. За загальним правилом позовна давність за вимогами про

визнання незаконним та скасування такого акта починається від часу отримання особою відомостей про нього. Однак протягом строку, коли акт був нечинним, пред'явлення позову не могло потягти захисту права, оскільки було відсутнє його порушення. Суд повинен відмовити в задоволенні пред'явлених в цей період позовних вимог за їх безпідставністю. Коли ж оскаржуваний акт відновить свою дію, у особи, на права якої він впливає, виникне нове позовне повноваження. Не можна вважати, що в коментованій ситуації відбулося зупинення давнісного перебігу [12, с. 46–47] або його переривання. Почався новий перебіг позовної давності за новим правопорушенням.

Сказане обґрунтовується наступним. Якщо вважати, що позовна давність зупинилася на час нечинності правового акта, то доведеться дійти висновку, що ця обставина (нечинність) тимчасово перешкоджає пред'явленню позову чи судовому захисту порушеного права. Але жодної з перелічених ознак класичної (за вимогами ст. 263 ЦКУ) ситуації не вбачається. Відсутня очевидність тимчасовості ситуації, що є важливою складовою застосування правила про зупинення давнісного строку: рішення про скасування ненормативного акту не обов'язково може бути відмінене. Немає також жодних перешкод для пред'явлення позову та його розгляду по суті після скасування акта. Такий судовий спір абсолютно нічим не відрізнятиметься від інших спорів, коли позивач в результаті добровільного припинення порушення відповідачем втратив право на домагання. Цілком справедливим рішенням за таким позовом буде відмова у його задоволенні. Відновлення дії оскаржуваного акта за концепцією про зупинення давності дає підстави для продовження існування права на позов, що виникло від часу первинного порушення. Але, оскільки є рішення між тими ж сторонами з тих же підстав та предмету, новий спір між ними неможливий.

Взагалі зміна за згодою учасників строку виконання зобов'язання до настання його кінцевого терміну ніяк не вплине на перебіг давнісного строку, позаяк позовна давність почнеться лише після правопорушення, тобто після невиконання обов'язку у кінцевий момент строку. Фактично в такому випадку відбувається зміна умов регулятивного відношення щодо часу виконання. Якщо ж сторони погоджуються змінити строк виконання вже простроченого обов'язку, спостерігаємо дещо іншу картину. Позовна давність за вимогою з прострочення починається після такого правопорушення. Якщо сторони протягом її перебігу

домовляються про перенесення строку виконання на майбутній період, вони фактично усувають існуюче порушення і припиняють порушений стан суб'єктивного права. Правовідношення з порушеного стану знову переходить до непорушеного, тому охоронне позовне повноваження носія права припиняється. Припиняється і перебіг позовної давності за відповідними вимогами. Повторимо, що давність припиняється у зв'язку з припиненням порушення, а не закінчується. У разі невиконання обов'язку боржником у новий обумовлений строк настає нове порушення того ж суб'єктивного права, що тягне початок нового давнісного перебігу. Таким чином, відстрочення часу виконання охоронного зобов'язання де-факто перетворює його на чергове регулятивне зобов'язання. Перебіг тривалості охоронного відношення, що почалося (в тому числі і позовного домагання), припиняється, адже санкція може застосовуватися у разі невиконання регулятивного обов'язку, а він перенесений на інший період. Отже, черговий позовний строк почнеться після невиконання зобов'язання у новий строк [13, с. 46].

На практиці часто трапляються ситуації, коли кредитор у разі невиконання обов'язку боржником має право реалізувати надане йому законом право щодо односторонньої відмови або зміни зобов'язання. Скажімо, згідно зі статтею 665 ЦКУ покупець у разі відмови продавця передати проданий товар має право відмовитися від договору купівлі-продажу. Такі ж повноваження надані замовнику у разі неналежності підрядника (ст. 849 ЦКУ). Якщо в такій ситуації покупець чи замовник здійснили попередню оплату, розірвання договору фактично зводиться до вимоги про повернення отриманих коштів. Але такий обов'язок не вхо-

дить до змісту відповідного договору, він є новим і виникає лише від моменту заявлення про це кредитором. До цього лише слід додати, що в описаній ситуації для виникнення регулятивного зобов'язання щодо повернення коштів потрібен певний фактичний склад (сукупність юридичних фактів в певній послідовності) – отримання попередньої оплати товару продавцем, прострочення ним товарного обов'язку, пред'явлення вимоги покупця про повернення грошей. У такому разі грошове зобов'язання, в якому боржником буде продавець, почнеться від отримання вимоги і триватиме сім днів [14, с. 118].

На основі викладеного вище можемо зробити певні **висновки**. Необхідно досягти більшої конкретики у нормативному регулюванні відносин, пов'язаних із реалізацією охоронного оперативного повноваження особи на виконання зобов'язання на користь третьої особи та на відмову від зобов'язання чи його зміну. Подібні повноваження у разі порушення суб'єктивного матеріального права мають здійснюватися ефективно, аби можна було досягти очікуваного результату. З цією метою мають бути встановлені конкретні часові рамки для вчинення відповідних охоронно-правових дій. Зокрема, пропонуємо частину 2 статті 693 ЦКУ викласти у такій редакції: «Якщо продавець, який одержав суму попередньої оплати товару, не передав товар у встановлений строк, покупець має право замість вимоги про передання оплаченого товару пред'явити вимогу про повернення суми попередньої оплати. Покупець повинен виконати дане грошове зобов'язання у строк, визначений у частині 2 статті 530 цього Кодексу. Прострочення даного обов'язку тягне встановлену законодавством відповідальність».

Список літератури:

1. Bierling E.R. Zur Kritik der juristischen Gmndbegriffe. Gotha, 1877–1883. Teil II. 364 S.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Київ : Атіка, 1999. 236 с.
3. Слипченко С.А., Смотров О.И., Кройтор В.А. Гражданское и семейное право : учебное пособие ; изд. 2-е, исправ. и дополн. Харьков : Эспада, 2006. 336 с.
4. Васильковский Е.В. Учебник гражданского права. Москва, 1917. 266 с.
5. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. Київ, 2004. 928 с.
6. Ромовська З.В. Українське цивільне право: загальна частина. Київ : Атіка, 2005. 560 с.
7. Красавчиков О.А. Дальнейшая кодификация советского гражданского законодательства. Гражданское право и способы его защиты : сборник ученых трудов. Вып. 33 Свердловск, 1974. С. 5–14.
8. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Москва : Статут, 1998. 353 с.
9. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. 411 с.
10. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность. Москва : Госюриздат, 1954. 247 с.
11. Елисейкин П.Ф. Охранительные нормы (понятие, виды, структура). *Защита субъективных прав и советское гражданское судопроизводство* / под ред. П.Ф. Елисейкина. Ярославль, 1977. 148 с.

12. Розенберг М.Г. Исковая давность в международном коммерческом обороте: практика применения. Москва : Статут, 1999. 144 с.

13. Фролов Ю., Фролова Г. Некоторые проблемы применения сроков исковой давности, их отличие от иных сроков в гражданском праве. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 10. С. 45–47.

14. Гуйван П.Д. Строки (терміни) виникнення, здійснення та захисту прав у зобов'язаннях, пов'язаних із попередньою оплатою товару. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 4. С. 115–124.

Guyvan P.D. REGULATORY AND PROTECTIVE RELATIONS. LEGAL REGULATION IN TIME

This article is devoted to the research of the topical issue of temporal regulators of the exercise of subjective civil law. Despite the significant difference in the essence of regulatory and protective legal relations and the independence of the protective right of a person, which currently does not cause controversy in civil law, the legislator has established a general procedure for regulating the temporal aspects of these civil rights. However, in temporal terms, there are still differences in the legal mediation of regulatory and protective legal relations. The paper argues that the term of commitment is an integral part of subjective law. Where the duration of a subjective right is not explicitly stated, reasonableness criteria should be used to calculate the duration or exercise of a particular subjective right. The issue of temporal certainty in the performance of civil duty in favor of a third party is also discussed in detail. A person who is not a party to the contract, but in whose favor the performance is to take place, acquires a de facto independent right. Therefore, it may require the debtor to fulfill the obligation, ie it acquires the rights of the creditor. As the legislator does not establish specific temporal measurements to determine the consent of a third party to enter into a relationship (without which the contract does not apply), the rule of reasonable time to take the appropriate positive action, which must have a clear appearance. In this case, the right to sue arises, and the statute of limitations begins from the time the debtor violates the substantive rights of the creditor. In addition, the article analyzes the temporal features of the implementation of protection law, which arises as a result of regulatory violations, and is to stop the parties to the offense and eliminate its negative consequences. Thus, if the parties agree to postpone the execution, they actually eliminate the existing violation and terminate the violated state of subjective law. The legal relationship from the violated state again passes to the intact, so the protective power of the right holder is terminated. The statute of limitations for the relevant requirements is also terminated. It is important that the statute of limitations expires when the violation ceases, not ends.

Key words: regulatory and protection law, statute of limitations.